

REAGUJEME NA NOVOU SÍDELNÍ REALITU – SOCIOLOGIE V CURRICULU FAKULT ARCHITEKTURY A STAVEBNÍHO INŽENÝRSTVÍ VYSOKÝCH TECHNICKÝCH ŠKOL

Úvod

Evropská sídelní a městská struktura se značně mění. Pro kvalifikované zásahy do urbanistické struktury potřebujeme multidisciplinárně vzdělané odborníky: kvalifikované techniky a projektanty ovšem s vhladem a pochopením pro senzitivní předivo městských sociálních, environmentálních a ekonomických vztahů.

NOVÁ SÍDELNÍ REALITA

Na začátku 21. století se i v Evropě obecně rozšiřujejev spočívající ve zmenšování velkoměst. Dokázat se vypořádat s následky procesů demografického, ekonomického a fyzického zužování a naučit se plánovat podstatně menší, přesto však obyvatelná budoucí velkoměsta je jedním z nejnáročnějších úkolů, které budou před evropskými architekty a urbanisty stát v blízké budoucnosti.

V klasických urbanistických přístupech je rozvoj města spojován se zvětšováním, nárůstem a rozšiřováním. Současná demografická změna, podstatné přesuny ve struktuře hospodářství i suburbanizace vedou ke zmenšování měst a změnám jejich kvality. Tento jev, stále častěji nazývaný „urban shrinkage“, staví nové výzvy evropské urbanistické teorii i praxi. Jsme připraveni jej akceptovat?

Úpadek měst (urban shrinkage) byl prvně zaznamenán v Západním Německu na konci osmdesátých let minulého století a poté výrazněji studován ve Východním Německu v devadesátých letech a prvním desetiletí nového tisíciletí. Mezinárodní evropské úřady se podílely na získávání znalostí o úpadku na místní nebo základní urbanistické úrovni pomocí síťových výzkumných programů. Je zjištěno, že úpadek v Evropě je zcela běžný: většina upadajících měst v celosvětovém atlasu upadajících měst se nachází na starém kontinentu.

Tento jev byl samozřejmě zjištěn v Severní Americe – legacy cities – již na počátku sedmdesátých let a byl nazván úpadkem (zde to bylo jednoznačně spojováno s úpadkem průmyslu, např. Rust Belt), v Japonsku, kde se to často pojilo s demografickým přechodem, nebo v Rusku, kde se to týkalo obzvláště „monocities“ (měst u továren), opuštěných po pádu jejich jediné vojenské nebo průmyslové aktivity.

Navíc je možné stanovit obecný výklad městského úpadku jako jednoho z vnějších znaků globalizace: rychlost a těkavost investic, nutnost, aby byla území napojena na různé strategické sítě, ohrožuje velký počet měst ztrátou atraktivity, a tedy jejich vyliďněním, dokonce i v rozvojových zemích, na jihu.

AKCE COST TU0803

Se zřetelem na tento vývoj je Akce COST (Cooperation in Scientific and Technological Research) z Bruselu zaměřena na posilování znalostí o strategiích obnovy směřujících se velkoměst v celé Evropě.¹ Tím, že podporuje výměnu vědeckých poznatků a stimuluje realizaci nových myšlenek ve vybraných referenčních velkoměstech, je sítí badatelů z 26 zemí katalyzátorem urychlujícím přijímání nových řešení, která se budou zabývat demografickými změnami a jejichž cílem bude navrhování způsobů restrukturalizace evropských velkoměst.

Hlavním úkolem projektu COST TU0803 je aplikace multidisciplinárního přístupu a vytvoření regeneračních strategií ke zmenšujícím se městům v Evropě. Posílením vědecké spolupráce a stimulováním nových myšlenek lze vytvářet nová řešení a přístupy a tak reagovat na demografickou změnu a ekonomický úpadek měst v Evropě.

Ke stěžejním úkolům patří:

- › Popis jevu a souvisejících fenoménů včetně přehledu současných znalostí s důrazem na získání poznatků o regeneračních strategiích.
- › Propojení teorie s praxí, vytvoření přehledu o procesech a uplatnění politik v různých typech měst (industriální města v úpadku, stárnoucí města, satelitní města atd.).
- › Vytváření porozumění a pochopení jevů a multidisciplinární spolupráce.

¹ Předpokládají se významné přínosy na celoevropské úrovni, jejichž výsledkem bude vznik společného rámce zahrnujícího terminologii i základní osnovu při publikování výzkumných prací z tohoto oboru, vzorových strategií obnovy a databáze příkladů osvědčené praxe. Chtěli bychom sesbírat příspěvky představující buď teoretické reflexe, nebo empirické situace v různých měřítkách, a tak získat na tyto otázky náležité odpovědi. Vítaeme příspěvky od výzkumných pracovníků, kteří se již účastní procesu řešení úpadku měst, ale také od ostatních z jiných akademických kruhů, veřejných nebo soukromých subjektů dotýkajících se tohoto tématu v různých oblastech.

- › Vytváření alternativních teorií, rozvoj nových přístupů, společná terminologie.
- › Metody a techniky řešení problémů, databáze nejlepších osvědčených postupů.
- › Zakotvení výše uvedených principů ve vysokoškolské výuce.

Fenomén *shrinking cities* (= zmenšující se, smřtující se města) v Evropě má svá specifika, která je možné shrnout do čtyř bodů.

- 1) První bod se týká „evropskosti“ úpadku.² V evropské demografii se objevují souběžné jevy, jako je například snížení porodnosti a stárnutí populace, otázkou ale je, zda je možné považovat úpadek (ať už probíhající, nebo potenciální) za společný osud řady měst do té míry, že je možné jej označit za rys evropské urbanizace. Jinými slovy, vede evropská urbanizace ke kontrakci, jako u mnoha národních populací? Mimo to, pokud se podíváme na města, která jsou již v úpadku – jsou ovlivněna podobným způsobem, což by umožňovalo vymezit evropskou odlišnost ve srovnání s ostatními kontinenty? Jestliže je úpadek měst jedním z rysů globalizace, ovlivňujícím především středně velká města, která jsou napojena na metropolitní síť v menší míře, je potom struktura sítě evropských měst zranitelnější, protože není tak hustá jako v případě Severní Ameriky, ale je založena na velkém počtu středně velkých měst?
- 2) Druhý bod má za cíl posoudit předchozí hypotézu: zvažuje existenci regionálních trajektorií úpadku. V Německu autoři vždy poukazují na odlišnost úpadku ve východní části země, který je hlubší a rychlejší než v západní části. Může to být jedním z aspektů Sonderweg, výjimečnosti německé trajektorie, nebo jedním z aspektů postsocialistické transformace ve Východním Německu. A ještě obecněji, do jaké míry je úpadek měst jedním z elementů postsocialistických urbanistických trajektorií? Západoevropská města, která jsou zapojena do globálních proudů, a města z bývalého Východního bloku nemají stejné podmínky ani dědictví. Jsou ta druhá zranitelnější? A v čem?

² Mezinárodní workshop – „CIERA Výzkumný program“ byl zakončen mezinárodním a komparativním workshopem rozšířeným na několik evropských zemí v Lyonu od 22. do 24. března 2011. Kládli si za cíl prozkoumat urbanizaci a městský charakter v Evropě v rámci prezentací různých případových studií v místním i národním měřítku. Tento workshop se však méně věnoval globálním rozměrům úpadku a více evropskému kontextu. Jedním z důvodů je to, že na tomto kontinentu, rozšířeném o Rusko, se některé problematiky odkládaly a budou důkladně analyzovány později.

- 3) Vzhledem k tomu, že se úpadek měst objevuje, když je demografický pokles tak trvalý, že mění fyzickou a společenskou organizaci města, můžeme se ptát na důsledky, nejen pro městskou morfologii, ale také pro způsob, jakým lidé v daném městě žijí. Víme, že když populace klesá z důvodu odchodu lidí, je to jev selektivní, ať už podle etnických, věkových nebo společenských kritérií. Jaký je výsledek společenské koheze, smyslu společného života, urbanistiky? Jsou posíleny, nebo naopak oslabeny? S cílem udržet si obyvatele nebo přilákat nové domácnosti často mění orgány samosprávy společensko-prostorovou rovnováhu: jaký je účinek těchto politik?

- 4) Evropa je jednotný kontinent, řízený komplexními a multiúrovňovými rysy, z důvodu rozdělení do mnoha zemí, krajů, obcí, které zastřešují nadnárodní akce Evropského společenství. Získávání znalostí o úpadku měst je samozřejmě především věcí evropských úřadů: Komise, Parlamentu, evropské sítě Espon-Orate a COST Action. Ve světle evropeizace znalostí musí místní úřady objevit metody pro akce, strategie, bez státní úrovně. Mimo Německo, kde byly uvedeny do praxe programy *Stadtumbau Ost* a *Stadtumbau West*, neustanovila žádná evropská země veřejnou strategii týkající se úpadku měst. Výzkumní pracovníci stojí před výzvou analyzovat a měřit prostředky, které byly zvoleny k řešení úpadku městských oblastí, pomocí různých empirických situací. Konfrontace a srovnání případových studií jsou tedy stále nezbytné. Je také zajímavé sledovat, jak si místní politici při vytváření strategií uvědomují, že úpadek měst je evropským jevem, a jak dokážou spolupracovat, obzvláště pokud jsou v obcích daleko od akademických kruhů, kde se znalosti o úpadku měst získávají.

Obecně panuje mezi evropskými odborníky přesvědčení, že dnešní systém výuky architektů a urbanistů i stavebních inženýrů, kteří především určují urbánní rozvoj, není adekvátní době a komplikované problematice.

Studijní plán budoucího architekta a urbanisty by měl být upraven podle podmínek Evropské unie pro práci odborníků v 21. století.

Vstup České republiky do evropských struktur a s tímto vstupem spjatá mobilita idejí i pracovní síly vyvolává potřebu modifikovat studium odborníků, tedy i architektů a urbanistů. Je potřebné z hlediska celoevropského uplatnění absolventů upravit studijní plány tak, aby budoucí odborníci mohli pracovat v kterékoliv zemi Evropské Unie a samozřejmě se orientovali v politické, sociální, plánovací, urbanistické a architek-

tonické problematice kterékoliv země. Budou pracovat pro různé sociální skupiny v etnicky různém prostředí, nezbytné bude jednat s různými organizacemi. V mnoha ohledech se budeme muset rozloučit se zastaralými postupy a osvojit si komplexnost přístupu k problematice. S tím souvisí širší rozhledu a kompetencí, daná komplexností studia a rozvojem osobnosti studenta technických univerzit. Značnou úlohu zde sehraje humanitní a sociální vědy, již proto, že multidisciplinární přístup je imperativem při řešení složitých problémů počátku 21. století.

Po kurzu filozofie na FA VUT, který byl zrušen, je sociologie pro architektu a urbanisty jedinou společenskou vědou v curricula na Fakultě architektury. Praktická činnost v tvorbě prostředí pro lidi, v rekonstrukci měst a v územním plánování vyžaduje dobrou orientaci ve společnosti a společenských jevech a procesech. A to na té úrovni, aby prostřednictvím tvorby a úpravy prostředí materiálního bylo pozitivně upraveno i prostředí sociální.

Potřebu studia humanitních věd v rámci profesionální výchovy architektů není třeba dlouho dokazovat, tabulka 1 ukazuje, odkud může architektura jako vědní a umělecký obor čerpat. Jejich zavedení je vyvoláno současnými problémy architektonické a urbanistické praxe. Jsou to například sociální problémy, které se vážou k takové lidské základní potřebě, jakou je bydlení. Svoji aktuálnost si stále zachovávají sociální otázky spojené s kvalitou životního prostředí. S problematikou bydlení také úzce souvisí úvahy věnované lokálním skupinám a tvorbě sousedství. Jiný okruh otázek se váže ke způsobu života moderního obyvatele měst koncem 20. století, jejich řešení ovlivňuje koncepci prakticky všech druhů občanských staveb.

Urbanistické tvorby se dotýká sociologická problematika ještě více, značně ovlivňuje samotnou urbanistickou teorii a praktickou aplikaci můžeme nalézt v celé škále tvorby od vyhodnocování sociodemografických indikátorů a lidského potenciálu v území až po revitalizaci degradovaných městských částí, humanizaci sídlišť či studie zabývající se vyhodnocením potenciální návštěvnosti projektovaných zařízení. Samostatnou kapitolou je rurální sociologie a aktuální problematika obnovy vesnice.

Sociologická, psychologická a antropologická problematika ovlivňuje ve značné míře novější architektonické a urbanistické teorie. Zde stačí připomenout inspirující vliv tzv. teorie privátních a soukromých sfér, teritoriality, teorie obrazu města a dalších. Sociologický zájem o architektonickou problematiku ovlivnil vývoj architektonických směrů 20. století (moderna,

postmodernismus, participační architektura, architektonická symbolika atd.).

Sociologie je proto předmětem, který je vyučován na všech významných školách architektury. U nás po slibných začátcích v období 1. republiky, kdy se věnovala i architektuře a problematice urbanismu (studie urbanizace vesnic v okolí Prahy i tehdy populární výzkum ekonomických bytů), byla poprvé zakázána s příchodem nacistů a tím spojenou perzekucí našich významných sociologů. Sociologie byla diskriminována i v poválečných letech. Byla podruhé a potřetí zrušena v padesátých a sedmdesátých letech. I v období, kdy byla povolena, byla různě omezována a musela přijmout některá jí vnucená schémata. U nás vystudovaly generace architektů bez seznámení se s relevantní sociologickou problematikou, jejími metodami a způsoby řešení. Tím lze vysvětlit absenci spolupráce obou oborů, vzájemná nedorozumění mezi architekty a sociology, nedůvěru architektů k sociologii jako v jejich představách především k teoretickému předmětu i použití odlišné terminologie při analýze jedněch a týchž jevů (např. sociologie bydlení a typologie bydlení či sociologie města a urbanistické tvorby).

V západní Evropě a v USA, kde je silná empirická tradice, je situace zcela jiná. Ke stavebnímu řešení dochází na základě důkladných sociálně-ekonomických analýz a vyhodnocení. Tomu potom odpovídá i rozsah humanitních věd v curricula škol architektury. Sociologie je pojímána jako protíváha technicistnímu a omezeně výtvarnému přístupu. Např. na ETH – Eidgenössische Technische Hochschule v Curychu ve Švýcarsku se sociologie přednáší 4 semestry v rozsahu 5 hodin týdně. Přednášky jsou doplněny cvičeními a semináři, kde studenti řeší praktické příklady. Obdobná situace je např. na škole architektury v Portsmouth v Anglii, univerzitě v Kaiserslauternu v Německu či na vysoké škole technické v Lyngby u Kodaně v Dánsku. Jsou ovšem vysoké školy, kde je těžiště kladeno především na řešení sociálních otázek spjatých s problémem, jako např. univerzita v Akronu ve státě Ohio v USA, univerzita v Ženevě či některé francouzské školy architektury.

POSTAVENÍ SOCIOLOGIE V STUDIJNÍM PLÁNU PRO I. STUPEŇ BAKALÁŘSKÉHO STUDIA

Sociologie je jedním ze společenskovedních předmětů ve studijním plánu na fakultě architektury. Měla by proto vytvořit protíváhu ryze technicistnímu či omezeně výtvarnému přístupu. Měla by být provázána s ostatními humanitními předměty – filozofií, dějinami umění, teorií životního prostředí a dalšími. Filozofie v 1. ročníku by měla vytvořit vědomost-

ní a pojmový základ, na kterém by sociologie mohla dále stavět. Je také žádoucí a samozřejmé horizontální a vertikální propojení s odbornými předměty – územním a prostorovým plánováním, urbanismem, teorií architektury, typologií staveb a ateliérovou tvorbou. Z tohoto důvodu a také z hlediska toho, čemu psychologové říkají imprinting (tzn. optimálně zachytit předávané vědomosti v počáteční fázi styku s oborem a naučit se je využívat v praxi), je optimální jejich umístění v nižších ročních studia. Tam je ještě možné ovlivnit postoj budoucího architekta k řešení sociálních otázek a vybavit ho potřebným aparátem k jejich zjištění a případnému řešení.

CÍL PŘEDMĚTU A JEHO MÍSTO

Sociologie a psychologie koncipovaná pro posluchače FA a FAST VUT seznamuje studenty s teorií a empirickými poznatky humanitních věd, které se týkají architektury, urbanismu a životního prostředí.

- Klasifikuje sociální a psychologické potřeby člověka a naznačuje jejich uspokojování vytvářením podmínek architektonickou a urbanistickou činností.
- Zkoumá teoretická a metodologická východiska architektonické a vůbec umělecké tvorby. Vysvětluje teorie, které analyzují vzájemný vztah mezi společností a prostředím vytvářeným architekturou a urbanismem.
- Věnuje se základním charakteristikám a struktuře obyvatelstva, vývoji a potřebám rodiny atd. Nastihuje základy demografie.
- Přibližuje studentům architektury teoretické a empirické materiály, které se týkají interakce mezi společností a prostředím jak v měřítku sídelních útvarů a obytných souborů, tak v měřítku bytů a domů.

NAVRHOVANÉ PŘEDNÁŠKOVÉ OKRUHY

1. Úvod do kurzu sociologie, její předmět, objekt a teorie. Představení sociologie jako samostatné vědy, základní pojmy, paradigmaty, metody, techniky a procedury. Nejdůležitější sociologické teorie a jejich autoři – s důrazem na nejnovější vývoj a spojitost s architekturou.
2. Vztah architektury a sociologie, působení prostředí na chování a vědomí lidí, teorie a hypotézy, využití poznatků humanitních věd v architektuře, aplikace v projektování.
3. Empirický výzkum jako podstatná část sociologického poznávání. Metody, techniky a procedury – přehled postupů (pozorování, dotazování, mapování, sémantický diferenciál, sociogram atd.) a jejich využitelnost v oblasti tvorby životního prostředí.
4. Sociologické teorie skupin, sociometrie, komunikace ve skupině, chování ve skupině. Sociální psychologie, vedení a řízení skupin, efektivnost práce skupin. Pro architektury důležité z toho důvodu, že budovy vytvářejí prostory pro skupiny. Dále architekti, urbanisté i stavební inženýři ve své profesionální činnosti pracují jako členové pracovních skupin a většinou se účastní jejich řízení.
5. Teritorium a teritoriální chování, humánní etologie, osobní prostor, územní imperativ.
6. Rodina a bydlení z pohledu sociologie. Struktura, funkce a změny rodiny v České republice a v Evropě. Sociální, profesionální a věkové skupiny a způsoby jejich bydlení.
7. Druhy obytných domů (vysokopodlažní, nízkopodlažní, rodinné i vícebytové) a jejich působení na obyvatele a jejich životní způsob.
8. Nároky specifických skupin obyvatel na bydlení. Obyvatelé v poprodukčním věku, osoby připravující se na povolání, invalidé, neúplné rodiny a další.
9. Teorie lokálních skupin a její aplikace v architektuře, urbanismu a územním plánování.
10. Teorie sousedství a okrsku, obytná skupina a obytný obvod, otázky plánování okrsku z hlediska sociálního. Vznik, vývoj a kritika teorie okrsku, klady a zápory z hlediska sociologie.
11. Sociologické poznatky o nových obytných souborech. Humanizace a remodelace sídlišť.
12. Sociální hlediska při přestavbě obytných čtvrtí, sociální patologie (kriminalita, vandalismus, nemoci, sebevražednost, alkoholismus, nezaměstnanost atd.). Regenerace center měst.
13. Města a venkovské obce jako sociální jednotky. Sociální ekologie měst. Sociálně ekologické pojmy, procesy.
14. Sociologie dopravy, mobility a dostupnosti. Mobilita sociálních skupin, demografická změna, doprava a kvalita života.
15. Urbanizace jako sociální a prostorový proces. Různé definice urbanizace, specifické rysy urbanizace ve střední Evropě a České republice. Suburbanizace, desurbanizace, reurbanizace. Dopady globalizace.
16. Prognózování, futurologie a vědecké předvídaní v sociologii pro potřeby architektů a urbanistů. Metody prognózování (strom významnosti, metoda scénářů, brainstorming, extrapolace a mnohé další).

Sociologie v kurzu inženýrského studia bude navazovat na kurz ve 2. ročníku, který bude dotován od příštího roku třemi hodinami přednášek týdně, a na další předměty přednášené na fakultě architektury VUT Brno. Přednášky budou zaměřeny více na sociologii města a venkova a na konkrétní problematiku, která je řešena v jednotlivých ateliérech.

PŘIPRAVOVANÉ OKRUHY V II. STUPNI STUDIA

1. Urbanismus a sociologie města, vznik, vývoj a autoři sociologie města, sociálně-ekonomické determinanty urbanismu.
2. Sídla (města a vesnice) jako sociálně-prostorové systémy. Chicagská škola a další sociálněekologické teorie. Wirthova teorie – význam a vliv absolutního množství, hustoty a heterogenity obyvatel.
3. Typologie sídel podle funkcí. Přehled jednotlivých subsystémů systému města, otázky jejich vzájemného vztahu, rovnováhy a jejich optimalizace.
4. Obyvatelstvo jako jeden subsystém, sociologie a sociální psychologie městského člověka, sociologie obyvatele venkova.
5. Základní stránky demografické struktury sídel, nejdůležitější demografické metody, analýza demografických dat v práci architekta a urbanisty.
6. Základní rysy demografických procesů v jednotlivých typech sídel.
7. Prognóza způsobu života pro potřeby urbanismu. Změny životního stylu v závislosti na změnách v oblasti kultury, techniky a technologie. Životní způsob a další sociálně-kulturní faktory jako determinanta tvorby sídel.
8. Výzkumné metody v sociologii města, kritické zhodnocení, ev. vlastní sonda.
9. Aplikace sociologických poznatků v urbanismu, východiska, metody a základní postupy. Sociální stránky územní

prognózy sídel a velkých územních celků. Sociologické metody při určování cílů rozvoje sídel a jejich aglomerací, urbanismus a sociální plánování.

10. Rurální sociologie – vznik, vývoj a osobnosti. Urbánní sociologie – sociologie příměstských oblastí.
11. Určování sociokulturního potenciálu měst, sociální indikátory a jejich analýza.
12. Sociální psychologie a její využití v urbanismu.
13. Sociální hlediska při projektování nových obytných souborů.
14. Sociologická hlediska při regeneraci centrálních částí měst.
15. Světová urbanizace, globalizace. Trendy, rozsah, pozitivní a negativní důsledky a její prognózování. Specifika a odlišnosti urbanizace v jednotlivých světadílech a zemích.

Vzhledem k tomu, že posluchači absolvují základní kurz sociologie, budou přednášky doplněny o samostatnou práci, kde půjde o tvořivé využívání znalostí a argumentaci sociologickými a psychologickými pojmy. Věnují se buď určitému sociálnímu jevu a jeho souvislosti s architekturou a urbanismem, nebo sociálním, sociálně-ekonomickým a demografickým analýzám určité obce, její části či určitého regionu.

Sociologie je přednášena i v rámci doktorského studia, a to v souboru těchto předmětů:

- Metodologie vědy – metody výzkumu
- Teorie a vývoj urbanismu
- Rozvoj měst a regionů

Naší snahou je vytvořit z kurzu sociologie provázaný systém přednášený podle didaktických pravidel tak, aby pro každý stupeň znamenal přínos poznatků, které je možné účinně aplikovat v architektonické a urbanistické tvorbě.

Karel Schmeidler

ZPRÁVA Z KONFERENCE SCO 2011

22. a 23. června 2011 se na Masarykově univerzitě v Brně konala již 7. konference SCO. Samotné konferenci předcházely 21. června workshopy. Největší zájem byl o workshop Davida Mudráka, zakladatele a správce českého uživatelského portálu MOODLE.CZ a správce české lokalizace Moodle, Pokročilé nástroje pro vedení kurzů v Moodle 2.0. Zájemců bylo více než počítačů, přesto nemuseli zoufat, seminář byl

nahráván, a jakmile bude k dispozici video, budeme ho publikovat na našem blogu <http://distančne.blogspot.com>.

Na tento workshop navazovala odpolední prezentace Michala Klajbana Možnosti a limity zapojení Wikipedie ve výuce, která byla také nahrávána.